

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van de gastredactie

Adema, S.M.; Flinterman, J.

Citation

Adema, S. M., & Flinterman, J. (2023). Van de gastredactie. *Lampas. Tijdschrift Voor Classici*, 56(4), 288-295.
doi:10.5117/LAM2023.4.002.ADEM

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3716536>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Van de gastredactie

Suzanne Adema
Universiteit Leiden
s.m.adema@hum.leidenuniv.nl

Jaap-Jan Flinterman
Vrije Universiteit Amsterdam
flinterm@xs4all.nl

1 Inleiding

In 1528 werden, bij werkzaamheden in een wijngaard in Lyon, twee bronzen platen gevonden. Al spoedig ontdekte men dat ze bij elkaar hoorden en samen één plaat vormden: de *Tabula Lugdunensis*. Op de plaat was, in twee kolommen, de tekst van een redevoering over de toelating van Gallische aristocraten tot de Romeinse senaat aangebracht. Volgens de geschiedschrijver Tacitus had keizer Claudius in het jaar 48 in de senaat een toespraak gehouden waarin hij deze toelating had bepleit. Binnen enkele decennia na de vondst van de bronzen plaat hadden geleerden de redevoering daarop geïdentificeerd als de toespraak van Claudius waarvan Tacitus een eigen versie presenteert. Sindsdien staat de *Tabula Lugdunensis* ook bekend als de *Tabula Claudiana* of ‘Table Claudienne’.

De *Tabula Lugdunensis* is, in de woorden van de meest recente editor, Simon Malloch, ‘a miracle of survival’.¹ Bronzen platen werden gebruikt voor inscripties die naar de mening van de opstellers van het allergrootste gewicht waren. Doordat het materiaal zowel kostbaar was als eenvoudig te recycleren, zijn zulke inscripties niet dan bij hoge uitzondering bewaard gebleven: de overweldigende meerderheid heeft een roemloos einde gevonden in een smeltoven. Dat moet bijvoorbeeld gebeurd zijn met de *Res Gestae Divi Augusti*, gegraveerd in bronzen tafels en opgesteld voor het mausoleum van de grondlegger van het principaat in Rome.² Dat we Augustus’ verslag

1 Malloch (2020: 18). Zie ook de bijdrage van Ton Derks aan dit nummer (p. 369-370).

2 Vergelijk Adema en Flinterman (2019: 233-234).

van zijn politieke werkzaamheden nog steeds kunnen lezen, hebben we te danken aan het feit dat de tekst als inscriptie op steen is geconserveerd (het beroemde *Monumentum Ancyranum*). In het geval van de redevoering van Claudius hebben we de bronzen plaat zelf, zij het niet volledig.

De schriftdrager mag uitzonderlijk zijn, de tekst zelf is eveneens een document van exceptionele betekenis. De *Tabula Lugdunensis* heeft dan ook de aandacht van oudheidkundigen van verschillende snit getrokken: epigrafen en oudhistorici natuurlijk, maar ook onderzoekers op het terrein van antieke retorica en geschiedschrijving, archeologen, taalkundigen, rechtshistorici en beoefenaren van de receptiegeschiedenis hebben zich over tekst en context van de *Tabula* gebogen. Binnen al deze disciplines geldt de bronzen plaat als een cruciaal document: de materiële gedaante, de spreker, het Latijn, de stijl, de inhoud van het gesprokene – er is weinig wat niet is bediscussieerd en geëxploiteerd om onze weetgierigheid inzake de Romeinse wereld van de Keizertijd te bevredigen. Door de betekenis van het document én door de veelkleurigheid van het onderzoek ernaar biedt de *Tabula* een aantrekkelijk onderwerp voor een themanummer van *Lampas* met bijdragen uit verschillende wetenschapsgebieden: de bronzen plaat demonstreert de interdependentie van de disciplines die zich met de Oudheid bezighouden.

De *Tabula Lugdunensis* documenteert een moment uit een ontwikkeling die zich gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling in het Romeinse Rijk voltrok en waarvan het belang nauwelijks kan worden overschat: de integratie van leden van de provinciale elites in de rijksaristocratie. In de ons als gastredactie toebemeten ruimte zullen we een schets geven van die ontwikkeling en laten zien hoe het komt dat nu juist dit moment zo goed gedocumenteerd is. In het vervolg introduceren wij kort de verschillende bijdragen aan ons themanummer.

2 Van imperium naar *commonwealth*

Bij de bestudering van imperia maken historici onderscheid tussen enerzijds het kerngebied, de expanderende staat, en anderzijds de periferie, de onderworpen gebieden. Passen we dit onderscheid toe op het Romeinse Rijk tijdens de regering van Augustus, dan was Italië het kerngebied, terwijl de periferie werd gevormd door de provincies. Tussen de vrije inwoners van Italië en die van de provincies bestond op dat moment een duidelijk verschil in status. Romeins burgerrecht was in hoofdzaak voorbehouden aan de vrije inwoners van Italië. Maar in de loop van de eerste eeuwen van de

Keizertijd vervaagde het statusverschil tussen kerngebied en periferie. In de 1^e en 2^e eeuw verkregen meer en meer inwoners van de provincies Romeins burgerrecht. In 212 werden, dankzij de *Constitutio Antoniniana* van keizer Caracalla, praktisch alle vrije inwoners van het rijk Romeinse burgers.³

Ook aan de senaat ging de vervaging van het statusverschil tussen kerngebied en periferie niet voorbij. Ten tijde van de uitvaardiging van de *Constitutio Antoniniana* vormden, als we op onze zeer onvolledige gegevens mogen afgaan, heren van stand uit Italië daarin niet langer de meerderheid: tijdens de regeringen van Septimius Severus (193-211) en Caracalla (211-217) was meer dan de helft van de senatoren wier geografische herkomst bekend is, uit de provincies afkomstig. Voor degenen die een consulaat bekleed hadden, de elite binnen de senaat, zijn de schaarse gegevens nog suggestiever: in de Severische periode als geheel (193-235) had ongeveer zeventig procent van de consuls van wie we de herkomst kennen, een provinciale achtergrond.⁴

De precieze omvang van deze twee processen – verbreiding van het Romeinse burgerrecht in de provincies, verbreding van de etnisch-geografische rekruteringsbasis van de senatorenstand – is met de nodige onzekerheden omgeven. Hun betekenis is echter onomstreden. Moses Finley (1978: 2) heeft het resultaat beschreven als het einde van het Romeinse Rijk als imperium: ‘what we call the Roman Empire had ceased to be an empire.’ In plaats van een verzameling wingewesten, bestuurd vanuit een kerngebied, had het zich ontwikkeld tot ‘a unitary state, with a single ruling class sharing offices, honours, and privileges.’⁵ Geza Alföldy (1977: 63) dacht er niet fundamenteel anders over: de opname van inwoners van de provincies in de senaat

war nichts anderes als der Ausdruck eines Integrationsprozesses, mit dem Resultat, daß das römische Weltreich, ursprünglich von einem Italischen Adel beherrscht, zu einem Commonwealth geworden war, in dessen

3 Voorheen werd veelal aangenomen dat de *Constitutio Antoniniana* de voltooiing van een reeds ver voortgeschreden proces van burgerrechtverlening betekende; de laatste kwarteeuw is dat beeld genuanceerd. Zo heeft Lavan (2016) met een modelmatige benadering aannemelijk gemaakt dat Romeinse burgers aan de vooravond van Caracalla's maatregel een minderheid van de vrije provinciebewoners vormden: waarschijnlijk ongeveer een vijfde en vrijwel zeker niet meer dan een derde.

4 Een schets van deze ontwikkeling bij Hopkins en Burton (1983: 184-193). Voor kwantitatieve gegevens over de senaat als geheel zie Hammond (1957: 77), die onderstreept dat ‘the uncertainties in the figures are very great’. Talbert (1984: 32) vindt daarom dat ‘the temptation [...] to illustrate the trend in figures is best avoided’ – maar ook hij erkent dus dat er sprake is van een trend. Gegevens over Severische consuls: Leunissen (1989: 80).

5 Vergelijk voor een iets andere conceptualisering van deze ontwikkeling Ando (2018: 188): ‘Rome thus passed from a state that had to a state that was an empire.’

herschender Schicht die reichsten und angesehensten Gruppen der meisten Provinzen – wenn auch in unterschiedlicher Stärke – vertreten waren.

Een vroege, bescheiden stap in dat integratieproces werd gezet in het jaar 48. Leden van de provinciale elites van Gallia Comata, reeds geruime tijd in bezit van het burgerrecht, vroegen zich verkiesbaar te mogen stellen voor ereambten in Rome.⁶ Hun verzoek stuitte in de adviesraad van keizer Claudius op de nodige tegenstand. Desondanks legde de *princeps* het aan de senaat voor en pleitte ten overstaan van de *patres* voor een welwillende ontvangst. Die kreeg het dan ook. Voortaan konden notabelen uit de drie provincies die samen Gallia Comata vormden (Lugdunensis, Belgica en Aquitania), in Rome ereambten bekleden en een plaats in de senaat verwerven.

Van de onmiddellijke effecten van het senaatsbesluit dat na de keizerlijke interventie werd genomen en dat zich, in elk geval in eerste instantie, beperkte tot de elite van de Haeduers, moeten we ons waarschijnlijk geen overdreven voorstelling maken.⁷ Maar Claudius had het verzoek van de leidende mannen uit Gallia Comata aangegrepen voor een principiële stellingname: niet alleen Italische notabelen, ook provincialen van aanzien en welstand verdienden een plaats in de senaat. Daardoor kreeg een besluit zonder grote directe uitwerking een verrekende betekenis. Voor Tacitus was dat reden deze episode uitvoerig te behandelen (*Annales* 11.23-25.1).⁸ Niet alleen laat hij de tegenstanders van toelating tot de senaat van de *primores*

6 Tacitus, *Annales* 11.23.1: *primoresque Galliae quae Comata appellatur foedera et civitatem Romanam pridem adsecuti ius adipiscendorum honorum in urbe expeterent*. Gallia Comata is het door Julius Caesar in 58-50 v.Chr. onderworpen Gallië, te onderscheiden van Gallia Narbonensis, dat al sinds de late 2^e eeuw v.Chr. deel uitmaakte van het Romeinse Rijk. Zie afbeelding 7 bij het artikel van Ton Derks in dit nummer.

7 Malloch (2020: 38): 'Claudius did not open the floodgates of northern and western Gaul.' De Haeduers waren een Gallisch volk in de provincie Lugdunensis. Al in 121 v.Chr. hadden zij een bondgenootschap met Rome (Livius, *Periochae* 61). Ten tijde van Caesars veroveringsoorlogen werden zij als 'broeders en verwanten' beschouwd (Cicero, *Ad Atticum* 19.2 en *Ad familiares* 7.10.4: *fratres nostri*; Caesar, *De bello Gallico* 1.33.2: *Aeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos*). Vergelijk voor de mythisch-genealogische achtergrond van deze verwantschap (Trojaanse afstamming) Braund (1980). Tacitus (*Annales* 11.25.1) verwijst ter verklaring van de voorrangsbehandeling die de Haeduers kregen, naar deze oude banden. Romanisering van de elite zal ook een handje hebben geholpen: de hoofdstad van de Haeduers was Augustudonum (Autun), waar telgen uit adellijke geslachten een Romeinse opleiding ontvingen (Tacitus, *Annales* 3.43: *liberalia studia*).

8 Griffin (1982: 418). Vergelijk de bijdrage van Simon Malloch in dit nummer (p. 328): 'Tacitus found in the episode a definite moment in, and an imperial 'policy statement' about, the history of integrating outsiders into citizenship and politics at Rome.'

uit Gallia Comata aan het woord (11.23), hij presenteert ook zijn versie van de redevoering waarin Claudius voor inwilliging van het Gallische verzoek pleitte (11.24).

Directe betekenis hadden de stellingname van Claudius en het daaropvolgende senaatsbesluit natuurlijk voor de Gallische aristocraten die hun verzoek gehonoreerd zagen. Waarschijnlijk waren zij degenen die de opdracht hebben gegeven voor de vervaardiging en opstelling van de *Tabula Lugdunensis*.⁹ Dankzij de vondst van de *Tabula* kennen we van Claudius' redevoering, behalve de versie van Tacitus, ook een groot deel van de originele tekst zoals uitgesproken in de senaat.¹⁰ De *Tabula Lugdunensis* is dus een uniek epigrafisch document, dat ons toegang verschaft tot de *ipsissima verba* van de keizer – een keizer die we hier anders leren kennen dan als de Claudius, 'geheel in de macht van zijn vrouwen en vrijgelatenen', van de historiografisch-biografische traditie.¹¹ In dit themanummer wordt dat document vanuit verschillende invalshoeken belicht, in samenhang met Tacitus' behandeling van de episode.

3 In dit nummer

Wat behelsde het verzoek van de Gallische notabelen waarover in de senaat werd gedebatteerd nu precies? En wat was de inhoud van het senaatsbesluit waarin het debat resulteerde? Dat zijn de vragen waarop Elsemieke Daalder een antwoord zoekt in haar rechtshistorische bijdrage. Gezien de beperkingen van het bronnenmateriaal moet dat antwoord hypothetisch blijven, maar Daalder leidt de lezer met vaste hand langs de voor het goede begrip van de gang van zaken essentiële concepten en procedures.

Griekse en Romeinse geschiedschrijvers maakten er geen gewoonte van om redevoeringen van historische personen woordelijk te reproduceren. Soms geven ze dat ook met zoveel woorden toe (Thucydides 1.22.1). Dankzij de *Tabula Lugdunensis* zijn we in het onderhavige geval in de gelegenheid wat Claudius werkelijk heeft gezegd te vergelijken met wat Tacitus ervan maakt. Simon Malloch heeft het afgelopen decennium zowel boek 11 van de *Annales* als de *Tabula* geëditeerd en van commentaar voorzien en is dus

9 Zie Derks in dit nummer (p. 374 en 384).

10 Niet de hele tekst is bewaard gebleven: van de twee kolommen resteren respectievelijk 40 en 41 regels. Malloch (2020: 20) vermoedt dat in beide kolommen behalve de koptekst minstens dertig regels verloren zijn gegaan.

11 Suetonius, *Vitellius* 10.2: *Claudium uxoris libertisque addictum*. Vertaling: Den Hengst (1996).

bij uitstek geëquipeerd om deze unieke kans te benutten: ‘Tacitus and the speech of Claudius on the *Tabula Lugdunensis*’.¹²

Casper de Jonge presenteert een retorische analyse en laat zien dat we aan de hand van de *Tabula* de kwaliteiten van Claudius als redenaar kunnen beoordelen. Bovendien kunnen we deze afzetten tegen het gangbare beeld van de onhandige, stotterende keizer. De strategieën van Claudius zijn, zo betoogt De Jonge, passend, effectief, en overtuigend. Claudius maakt in zijn argumentatie gebruik van historische *exempla* en bouwt de speech op rond mogelijke tegenwerpingen. Volgens De Jonge wisselt Claudius een historische stijl af met een informele, spontane spreekstijl.

Er is vaak geconstateerd dat Claudius het de toehoorders niet gemakkelijk maakte met zijn zinsbouw. ‘Warrig’ en ‘omslachtig’ behoren tot de vriendelijker kwalificaties die men in de literatuur aantreft. Suzanne Adema gebruikt in haar bijdrage een discourse-pragmatische aanpak om te demonstreren dat Claudius’ gehoor de draad misschien toch niet (helemaal) is kwijtgeraakt. Daartoe analyseert zij, aan de hand van het concept *discourse act*, de communicatieve stappen die de keizer zet.

De bijdrage van Ton Derks richt zich op de communicatieve strategie van de oprichters van de bronzen plaat: hij behandelt de materiële dimensie en archeologische context van de *Tabula*. Hij laat zien hoe de opstellers kosten noch moeite hebben gespaard om de keizerlijke redevoering en waarschijnlijk ook het senaatsbesluit te vereeuwigen in de meest prestigieuze publicatievorm die de Romeinse wereld kende. De plaats waar de *Tabula* werd opgesteld, het bij Lugdunum gelegen heiligdom voor Roma en Augustus, symboliseerde de verbondenheid van de drie Gallische provincies met Rome.

Jan Waszink vertelt het verhaal van de vondst van en het eerste onderzoek naar de *Tabula*, de identificatie van de tekst als het origineel van de door Tacitus in *Annales* 11.24 weergegeven redevoering, en de eerste verschijningen in druk. Dit stuk intellectuele geschiedenis ontrolt zich tegen de achtergrond van de renaissancecultuur in Lyon, de groeiende belangstelling voor Tacitus in de 16e eeuw, en de godsdienstig-politieke twisten waardoor Europa destijds werd verscheurd en die ook doorklonken in de receptie van Tacitus én de *Tabula*. Uiteindelijk brengt Waszinks relaas ons bij het werk aan de *Tabula* van de meest invloedrijke Tacituskenner van de laatste decennia van de 16e eeuw: Justus Lipsius, van 1578 tot 1591 hoogleraar te Leiden.

Daarmee zijn we van Lugdunum terecht gekomen in Lugdunum Batavorum. Daar vond in oktober 2021 een OIKOS *Text-in-Context*-dag plaats die

12 *Annales* 11: Malloch (2013); *Tabula*: Malloch (2020).

aan de *Tabula Lugdunensis* was gewijd. De organisatie lag in handen van de onderzoeksgroep *Ancient Rhetoric and Aesthetics*, onder leiding van Casper de Jonge en Koen de Temmerman. In maart 2022 werd een deel van de bij die gelegenheid gehouden voordrachten gepresenteerd in het Rijksmuseum van Oudheden, op een symposium ('Galliërs in de Romeinse senaat?') in het kader van de Week van de Klassieken. Vijf van de zes artikelen in dit themanummer komen voort uit bijdragen aan de *Text-in-Context*-dag; het artikel van Jan Waszink is speciaal voor deze uitgave geschreven.

Nieuw is ook de vertaling van de tekst van de *Tabula Lugdunensis* die Vincent Hunink voor dit themanummer heeft gemaakt. Dankzij hem kunnen onze lezers van Claudius' weerbarstige Latijn kennismaken in een heldere Nederlandse versie. Als brontekst heeft hij de editie van Malloch gebruikt, met enkele tekstuele voorstellen van Adema.¹³ Alle Nederlandstalige citaten uit de *Tabula* in dit themanummer zijn aan Huninks vertaling ontleend. Tevens heeft hij ons toestemming gegeven van zijn eerder verschenen vertaling van Tacitus' *Annales* de capita 23-25.1 van boek 11 te reproduceren.¹⁴ Claudius' redevoering bevat nogal wat namen van en gegevens over historische personen. We hebben de vertaalde tekst daarom voorzien van een korte toelichting bij de persoonsnamen.

Bibliografie

- Adema, S.M. en J.J. Flinterman. 2019. 'Van de gastredactie', *Lampas* 52.3 (*Res Gestae Divi Augusti*), 233-238.
- Alföldy, G. 1977. *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht*, Bonn.
- Ando, C. 2018. 'Empire as State. The Roman case', in J.L. Brooke, J.C. Strauss en G. Anderson (eds), *State Formations. Global histories and cultures of statehood*, Cambridge, 175-189.
- Braund, D.C. 1980. 'The Aedui, Troy, and the *Apocolocyntosis*', *Classical Quarterly* 30, 420-425.
- Finley, M. 1978. 'Empire in the Greco-Roman World', *Greece and Rome* 25, 1-15.
- Griffin, M. 1982. 'The Lyons Tablet and Tacitean Hindsight', *Classical Quarterly* 32, 404-418.

¹³ Malloch (2020); Adema in dit nummer. Zie voor een Latijnse tekst ook de *Epigraphic Database Heidelberg*, edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD065779 (geraadpleegd 12 september 2023).

¹⁴ Hunink (2021).

- Hammond, M. 1957. 'Composition of the Senate, A.D. 68-235', *Journal of Roman Studies* 47, 74-81.
- Hengst, D. den. 1996. *Suetonius. Keizers van Rome*, Amsterdam.
- Hopkins, K. en G. Burton. 1983, 'Ambition and Withdrawal. The senatorial aristocracy under the emperors', in K. Hopkins, *Death and Renewal. Sociological studies in Roman history*, Cambridge, 120-200.
- Hunink, V. 2021. *Tacitus, Annalen [Ab excessu Divi Augusti Annales]*, Amsterdam.
- Lavan, M. 2016. 'The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE. Quantification in the face of high uncertainty', *Past and Present* 230, 3-46.
- Leunissen, P.M.M. 1989. *Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180-235 n.Chr.). Propopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im römischen Kaiserreich*, Amsterdam.
- Malloch, S.J.V. 2013. *The Annals of Tacitus, book 11*, Cambridge.
- Malloch, S.J.V. 2020. *The Tabula Lugdunensis. A critical edition with translation and commentary*, Cambridge.
- Talbert, R.J.A. 1984. *The Senate of Imperial Rome*, Princeton, NJ.

Over de auteurs

Suzanne Adema is universitair docent bij Universiteit Leiden en Research Fellow in het NWO-Zwaartekrachtproject *Anchoring Innovation*. Haar huidige onderzoeksproject betreft het begrip van narratieve teksten, vanuit een cognitief-linguïstische en narratologische invalshoek. In *Lampas* publiceerde ze eerder vakinhoudelijke en vakdidactische artikelen.

Jaap-Jan Flinterman was tot zijn pensionering in 2021 universitair docent Oude Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zijn onderzoeksbelangstelling gaat vooral uit naar de Griekse wereld in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Hij is lid van de redactie van *Lampas*, waarin hij eerder onder andere heeft gepubliceerd over sofistieke welsprekendheid in de Keizertijd (1996; 1997) en, met Jovan Bilbija, over droomdivinatie (2006; 2007). Overzichten van zijn publicaties zijn te vinden op zijn VU-webpagina (research.vu.nl/en/persons/jaap-jan-flinterman/publications) en zijn website (flinterman.home.xs4all.nl).